

ДИСКУСІЯ ПРО АРХІВИ

В. П. Тарасов

ПОВЕРНЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ, ПЕРЕМІЩЕНИХ У СРСР У РЕЗУЛЬТАТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(Переклад з російської О. В. Бондаренко)

Від редакції. З люб'язного дозволу заступника Керівника Росархіву В. П. Тарасова передруковуємо інформацію, вміщену 1999 р. на сторінках електронного журналу "Spoils of War" - міжнародного часопису, присвяченого реституційним проблемам. Сподіваємося на продовження обговорення цього дуже важливого питання, а також публікацію в нашому журналі більш докладної статті шановного автора з цієї ж тематики.

Проблема повернення архівних документів, переміщених у Союз РСР у результаті Другої світової війни і які знаходяться в Росії, їх довоєнним власникам стала, як відомо, особливо актуальною на початку 90-х років, після того, як був відкритий доступ до переміщених архівних фондів Центру зберігання історико-документальних колекцій (ЦХИДК) у м. Москві (Нині - Російський державний військовий архів (прим. ред.).

Претензії на такого роду архіви заявив цілий ряд європейських держав, у тому числі Франція. 12 листопада 1992 р. Росія підписала із Францією дві міжурядові угоди: про співробітництво в галузі державних архівів та про виявлення і повернення архівних документів. У рамках цих домовленостей розпочато двосторонній обмін архівами.

Від грудня 1993 р. по травень 1994 р. Франції було передано шість партій архівних фондів французького походження, переміщених у Союз РСР у результаті Другої світової війни, які зберігалися в ЦХИДК. До них увійшли понад 900 тис. справ. Натомість Росія отримала від Франції архівні матеріали. Наприклад, було передано 12 судових журналів російських та радянських суден, які здійснювали плавання в Середземному морі в 20-ті роки.

Одночасно французька сторона профінансувала мікрофільмування документів, відібраних російськими експертами з фондів, що передавалися (7 млн. кадрів).

Російсько-французький обмін архівами було припинено 20 травня 1994 р. у зв'язку із рекомендаціями Державної Думи і Ради Федерації утриматися від передачі переміщених культурних цінностей, включаючи архіви, іноземним державам до прийняття відповідного російського закону. Крім того, в 1995 р. Державна Дума прийняла постанову про мораторій на будь-яку передачу культурних цінностей до того, як буде прийнято вказаний федеральний закон. Унаслідок цього Федеральна архівна служба Росії не змогла повернути Франції понад 100 тис. архівних справ французького походження, а французька сторона утрималась від виконання своєї обіцянки повернути Росії документи російської воєнної місії в Парижі та архівні матеріали Персидської козачої дивізії, які було виявлено в підвалах Посольства Франції в Тегерані.

У 1996-1997 рр. було проведено підготовку до обміну і здійснено обмін архівними документами із Князівством Ліхтенштейн. Архівні документи ліхтенштейнського походження були переміщені в СРСР із Австрії і Чехословаччини в 1945 р. й знаходилися

в ЦХИДК (1101 справа). Правлячий князь Ліхтенштейну Ханс-Адам II звернувся із проханням про передачу йому цього архіву. Зі свого боку, він висловив готовність повернути Росії в порядку компенсації придбаний ним на аукціоні "Сотбіс" архів М. А. Соколова, слідчого уряду О. В. Колчака, який проводив дізнання у справі загибелі Миколи II та членів його родини.

13 червня 1996 р. Державна Дума прийняла постанову, яка містила рекомендацію Уряду Росії провести російсько-ліхтенштейнський обмін архівними документами. Таким чином, було фактично зроблено виняток із мораторію, прийнятого Державною Думою в 1995 р. Уряд Російської Федерації схвалив здійснення обміну документами з Ліхтенштейном і підписання відповідного двостороннього міжурядового договору. 3 вересня 1996 р. такий договір було укладено у формі обміну листами між Міністром закордонних справ Російської Федерації Є. М. Примаковим та правлячим Князем Ліхтенштейну Хансом-Адамом II.

Федеральна архівна служба Росії, якій було доручено практичне здійснення обміну, узгодила 13 травня 1997 р. із уповноваженим представником правлячого Князя Ліхтенштейну Протокол про час і порядок обміну архівними документами. В кінці липня - на початку серпня того ж року обмін було здійснено. У вересні 1997 р. найбільш цікаві документи із ліхтенштейнського архіву та архіву М. А. Соколова були показані на виставці в Москві.

Тим самим, можна вважати, завершився процес обміну та повернення архівних документів, який проводився до того, як набрав чинності закон про переміщені культурні цінності.

21 квітня 1998 р. Закон РФ "Про культурні цінності, переміщені в Союз РСР у результаті Другої світової війни і які знаходяться на території Російської Федерації", почав діяти.

Одночасно Президент Російської Федерації, який наклав на прийнятий закон вето, подолане потім Державною Думою і Радою Федерації, направив запит у Конституційний суд, який зараз розглядає це звернення.

Набуття чинності вказаним Законом РФ, зрозуміло, не могло зняти проблеми претензій іноземних держав на переміщені архівні документи, які знаходяться в Росії.

Франція, зокрема, звинуватила російську сторону в тому, що призупиненням передачі французьких документів Росія порушила свої обов'язки по Угодах із Францією від 12 листопада 1992 р. З метою врегулювання цієї проблеми в російсько-французьких стосунках Голова Державної Думи Г. М. Селезньов та Голова Національних Зборів Франції Л. Фабіус у ході третього засідання Великої російсько-французької міжпарламентської комісії в Парижі 10 грудня 1997 р. підписали Меморандум, в якому висловлено побажання про активне продовження роботи з виявлення та повернення архівів, про відновлення обміну архівами. Враховуючи ці рекомендації, Державна Дума прийняла 22 травня 1998 р. постанову про продовження обміну архівними документами з Францією на взаємній та еквівалентній основі відповідно до згаданих Угод та Закону РФ. Постанова Державної Думи знаходиться нині на розгляді в Уряді Російської Федерації.

Разом із тим, конкретні дії по реалізації цієї постанови стримуються неврегульованістю процедурних питань, передбачених Законом РФ. Зокрема, не створено ще Міжвідомчої ради з питань культурних цінностей, переміщених у результаті Другої світової війни (п. 4, ст. 16 Закону РФ).

Уряд Сполученого Королівства звернувся з проханням про повернення особистих документів військовослужбовців Британського експедиційного корпусу, яких було взято в полон німецькою армією.

Документи британських військовополонених знаходились у Німеччині, а потім були вивезені до Москви. Тепер вони зберігаються в ЦХИДК.

Беручи до уваги це прохання, Державна Дума 16 вересня 1998 р. прийняла постанову, яка рекомендує провести передачу британській стороні особистих документів військовослужбовців Британського Експедиційного корпусу як сімейні реліквії за наявності всіх необхідних домовленостей. Постанова Державної Думи розглядається зараз в Уряді Російської Федерації. Насамкінець варто відзначити, що обмін архівними матеріалами з Францією і передача особистих документів британських військовослужбовців, як і аналогічні процедури з іншими країнами, будуть проводитися відповідно до чинного Закону РФ "Про культурні цінності, переміщені в Союз РСР у результаті Другої світової війни і які знаходяться на території Російської Федерації."